

הגיליון מבוסס על ספרי "נתיבי הלכה" על מסכתות הש"ס:
בהסכמת הרבנים הגאונים: הרב שריה דנליצקי זצ"ל,
ויבדלחט"א הרב אשר וייס
והרב שריאל רוזנברג שליט"א.
הארות והערות יתקבלו בברכה.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

זמן תפילת מנחה

(כ"ו ב') **משנה:** תפילת המנחה עד הערב. רבי יהודה אומר: עד פלג (חצי) המנחה.
תניא: איזו היא "מנחה גדולה" (הזמן המוקדם ביותר לתמיד של בין הערביים)? משש שעות ומחצה ולמעלה. ואיזו היא "מנחה קטנה" (זמן תמיד של בין הערביים בכל יום)? מתשע שעות ומחצה ולמעלה.
ומסיק דרבי יהודה פלג מנחה אחרונה קאמר, **דתניא:** רבי יהודה אומר פלג המנחה אחרונה אמרו, והיא י"א שעות חסר רביע¹.
(כ"ז א') א"ל רב חסדא לרב יצחק: התם (גבי שחרית) קאמר רב כהנא הלכה כרבי יהודה, הואיל ותנן בבחירתא כוותיה. הכא מאי? אישתיק ולא אמר ליה ולא מיד.
(ואסיקנא) השתא דלא אתמר הלכתא לא כמר ולא כמר, דעבד כמר עבד ודעבד כמר עבד.

שיטות הראשונים

האם עדיף מנחה גדולה או קטנה: דעת רבינו חננאל שעיקר זמן תפילת מנחה לכתחילה מתשע שעות ומחצה ולמעלה. ובדיעבד, משש שעות ומחצה. וכן נראה מדברי הרמב"ם². וכן כתב הרא"ש, שעיקר זמן המנחה בשעת מנחה קטנה. ומדברי הטור נראה שזמן מנחה לכתחילה הוא משש שעות ומחצה ולמעלה. והשו"ע³ פסק כרמב"ם.

1. כלומר, מחלקים את זמן מנחה קטנה, שהוא מ-9½ שעות עד 12 ומקבלים 10¾. וזמן מנחה לפי רבי יהודה הוא עד 10¾ שעות, ולא עד בכלל.
2. לפי שהיה התמיד קרב בכל יום בתשע שעות ומחצה. ורק בערב הפסח שחל להיות בערב שבת היו שוחטין את התמיד בשש שעות ומחצה.
3. או"ח ר"לג, א. ובביאור הגר"א (ס"ק א) כתב שרש"י מפרש שאף לכתחילה יכול להתפלל מזמן מנחה גדולה, אלא דעיקר זמנה מזמן מנחה קטנה. ומשמע שמצדד כדעה זו. וכן כתבו בשעה"צ (ס"ק ג) ופסקי הגר"א. ובשנות אליהו (ריש פ"ד) כתב הגר"א, שבשעת הדחק יכולים להתפלל בזמן מנחה גדולה, עיי"ש. ולגבי תפילת מנחה בחצי שעה שאחר חצות, כתב המשנ"ב (ס"ק ב) שמלשון השו"ע משמע שלא יצא אפילו בדיעבד. וכן כתבו כמה אחרונים. ושיש סוברים שבדיעבד אם התפלל באותה חצי שעה שאחר חצות, לא יתפלל שנית. ובשער הציון (אות ו) נשאר

הגיליון מבוסס על ספרי "נתיבי הלכה" על מסכתות הש"ס:
 בהסכמת הרבנים הגאונים: הרב שריה דנליצקי זצ"ל,
 ויבדלחט"א הרב אשר וייס
 והרב שריאל רוזנברג שליט"א.
 הארות והערות יתקבלו בברכה.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

דעבד כמר עבד, ודעבד כמר עבד: דעת רב האי גאון, רא"ש, רבנו יונה, ורשב"א, שלא יעשה תרתי דסתרי⁴, אלא לעולם יעשה כחד מינייהו. ודעת רא"ה, השלמה, ומאירי שאמנם ביום אחד אין ראוי לו להתפלל מנחה וערבית, אבל מיום ליום אין לחוש כלל, ואין כאן משום תרתי דסתרי אהדדי⁵. ודעת יחיד לריטב"א, דמשקיעת החמה זמן מנחה וערבית יחד⁶. והשו"ע⁷ פסק כרא"ש וסיעתו.

סוף זמן תפילת מנחה: תפילת מנחה עד הערב. דעת רבי יהודה הברצלוני שזמנה נמשך עד צאת הכוכבים. וכן דעת ראב"ד, ארחות חיים, המנהיג, ומהר"י קולון. ודעת רב ניסים גאון, רמב"ם, רבינו יונה, וראב"י אב"ד, שזמנה עד שקיעת החמה⁸. והשו"ע⁹ פסק

בזה בצ"ע למעשה. מקורות - רבינו חננאל (הו"ד בהגהות מיימוניות). הגהות מיימוניות (הל' תפילה ג, ד, אות ג). רמב"ם (הל' תפילה ג, ב). רא"ש (סי' ה; וראה שו"ת כלל ד סי' ט).

4. כגון אם מקדים ומתפלל ערבית לפני השקיעה, יכול להתפלל מנחה רק עד פלג המנחה, ואם התפלל מנחה עד הערב, אינו יכול להתפלל ערבית מפלג המנחה.

5. דבדרבנן לא חיישינן. רא"ה. והמאירי כתב, והרי זה כשני שבילים אחד טמא ואחד טהור שהלכו שני בני אדם זה באחת וזה באחרת שאם באו לישאל בבת אחת שניהם טמאים ובזה אחר זה שניהם טהורים. ובשם השלמה כתבו עכשיו שנהגו על ידי הדחק שעושים פעמים כרבי יהודה ופעמים כרבנן, שפיר דמי, דלא גרע מהשכים לצאת לדרך שמקדים וקורא.

6. והיינו דמשקיעת החמה חשוב לילה לענין תפילת ערבית, דלא צריך צאה"כ אלא בביאת השמש סגי, ועדיין הוא זמן מנחה כיון שהוא יום. וכל הנפק"מ בין רבנן לרבי יהודה לענין ערבית הוא מפלג עד שקיעת החמה.

7. או"ח רלג, א. וכתב ב"י, ועכשיו נהגו העולם להקל בכך, ואע"פ שמתפללים תפלת מנחה אחר פלג המנחה, לא נמנעו מלהתפלל ערבית גם כן באותה שעה. ואע"ג דהו"ו תרי קולי דסתן אהדדי, אפשר שסומכים על מה שכתב הרא"ש בריש ברכות (לישב דעתו של רבינו תם, עיי"ש) שלענין תפילה הקלו. עיי"ש. מקורות - רב האי גאון והשלמה (הו"ד באוהל מועד). אוהל מועד (שער התפלה דרך ב נתיב ב). רא"ה (כ"ז א', ד"ה אישתיק; הו"ד באוהל מועד). מאירי (כ"ו ב', ד"ה מה; והובאה הדעה במרדכי). מרדכי (סי' פט). ריטב"א (ריש פ"ד דתענית, ד"ה בשלושה).

8. דהכי אמרינן בזבחים (נ"ו א') מנין לדם שנפסל בשקיעת החמה וכו' רוצה לומר דמשקיעת החמה ואילך אינו זמן זריקת דם תמיד של בין הערבים, ותפלת המנחה היא כנגד תמיד של בין הערבים, ועיקר התמיד הוא זריקת הדם.

9. או"ח רלג, א. זה לשון דרכי משה (הארוך, רלג ס"ק א'): וכתב במהרי"ל (הל' תפילה) שהיה נוהג להתפלל בשעת הדחק מנחה סמוך לצאת הכוכבים, כי אמר אע"פ שנראה כלילה בעיר, מכל מקום עדיין יום הוא, כמו שאמר רבי יוסי (שבת קי"ח ב') יהא חלקי עם מכניסי שבת בטבריה וכו' וכתב שכן קיבל ממהר"ש. עכ"ל.

והגר"א כתב (או"ח רס"ב, ס"ק יא) **שמהשקיעה אין להתפלל מנחה.** וראה הערה הבאה בשם המשנ"ב. אמנם כתב המשנ"ב (רלג, ס"ק יד) שבדיעבד יוכל לסמוך על דעת המקילים להתפלל אחר שקיעה. וביאר בשער הציון (אות כא) שאפילו לדעת הגר"א והגאונים דסברי דתיכף אחר השקיעה הוא בין השמשות, מכל מקום נוכל לומר דבשעת הדחק סוכמים על דעת רבי יוסי, דסבירא ליה דאז עדיין יום ודאי הוא.

הגיליון מבוסס על ספרי "נתיבי הלכה" על מסכתות הש"ס:
 בהסכמת הרבנים הגאונים: הרב שריה דבליצקי זצ"ל,
 ויבדלחט"א הרב אשר וייס
 והרב שריאל רוזנברג שליט"א.
 הארות והערות יתקבלו בברכה.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

שזמנה עד הלילה. וכתב הרמ"א דהיינו עד צאת הכוכבים¹⁰.

ציבור שדחוק להם הזמן לפני השקיעה: דעת רב האי גאון, דציבור דדחיקא להו שעתא בבי שמשיה לצלויי בלחשא והדר לנחותי שליח ציבור, תקנתייהו דמצלי כולהו בלחש כמצות תפילה, והדר נחית שליח צבור ואומר מגן ומחיה וענו קדושה ומסיים האל הקדוש, ואומר יתגדל ויתקדש אי ליכא שהות ביום למגמר י"ח. ודעת מהרי"ל שיתפלל שליח ציבור מנחה בקול רם, וכולם יתפללו עמו¹¹. והשו"ע¹² פסק **כרב האי גאון. והרמ"א כתב כמהרי"ל.**

שולחן ערוך

(או"ח, הלכות תפילה, סימן רלג)

א. מי שהתפלל תפילת המנחה לאחר ו' שעות ומחצה ולמעלה, יצא. ועקר זמנה מט' שעות ומחצה ולמעלה עד הלילה לרבנן, ולרבי יהודה עד פלג המנחה שהוא עד סוף

וראה שו"ת מן השמים (סי' נד): ונסתפקנו על מה ששינוי תפילת המנחה עד הערב, אם רוצה לומר עד שקיעת החמה או עד צאת הכוכבים, וכו'. והשיבו: "גם לי גם לך לא יהיה גזרו" (מלכים א, גכו), ופירשו לי בתוך המראה, גם כדברי המקיל גם כדברי המחמיר לא יהיה, גזרוו השעה שהיא משקיעת החמה עד צאת הכוכבים וזהו חצי בין השמשות דרבי יהודה. מקורות - סיעה א' - רבי יהודה הברצלוני (הו"ד בשו"ת ראב"י אב"ד). ראב"י אב"ד (שו"ת, סי' ל). ראב"ד (תשובות ופסקים סי' קצד. הו"ד בשבולי לקט סי' מח, עניין התפילה), ארחות חיים (ח"א, דין תפילת מנחה, אות א). המנהיג (הל' תפילה בסופו, דיני תפילת המנחה). מהר"י קולון (שו"ת, סי' קעג). סיעה ב' - רב ניסים גאון (בתשובה, הו"ד בשו"ת מהר"ם אלשקר, סי' צו). רמב"ם (הל' תפילה ג, ד). רבינו יונה (יח א ברי"ף, ד"ה תפילת). ראב"י אב"ד (שו"ת, סי' לו).

10. כתב המשנ"ב (רלג, ס"ק יד): דע דאף שמהמחבר והרמ"א משמע דלדין דנוהגים להתפלל מעריב אחר צאת הכוכבים, מותר להתפלל מנחה אפילו אחר שקיעה עד סמוך לצאת הכוכבים, יש פוסקים רבים שחולקים בזה ודעתם שתפילת המנחה הוא רק קודם שקיעת החמה! ולכן לכתחלה צריך כל אדם לזהר להתפלל קודם שקיעת החמה דוקא, דהיינו שיגמור תפלתו בעוד שלא נתכסה השמש מעיניו. ומוטב להתפלל בזמנה ביחידות מלהתפלל אח"כ בצבור. ובדיעבד יוכל לסמוך על דעת המקילים להתפלל אחר שקיעה עד רבע שעה קודם צה"כ (אכן אם כבר נראו כוכבים כבר עבר זמן מנחה בודאי דזהו סימן ללילה). אך כל זה בדיעבד ושעת הדחק גדול, אבל לכתחלה בודאי אין לאחר זמן המנחה עד אחר שקיעה. וכל שכן שיש לזהר מאד שלא לאחר עד סמוך לצאת הכוכבים, וכבר אמרו חז"ל במערבא לייטי אמאן דמצלי עם דמדומי חמה דלמא מטרפא ליה שעתא.

11. מילה במילה עד לאחר האל הקדוש. משנ"ב. וטוב שיהיה אחד לכל הפחות שיענה אמן אחר השליח ציבור. רמ"א (או"ח קכד, ע"פ דברי המהרי"ל).

12. או"ח רלבא. מקורות - רב האי גאון (הו"ד בשיבולי הלקט, בשם רבינו אפרים). שיבולי הלקט (עניין תפילה, סי' מז). מהרי"ל (מנהגים, הל' תפילה, אות ד).

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

י"א שעות חסר רביע.

הגה: ומשערינן שעות אלו לפי ענין היום, ואף אם היום ארך משערינן ליי"ב שעות והם נקראים שעות זמניות, וכן כל מקום ששערו חכמים בשעות, משערינן לשעות אלו (רמב"ם בפי המשנה בפ"ק דברכות).

ואסיקנא, דעבד כמר, עבד; ודעבד כמר, עבד; והוא שיעשה לעולם כחד מינייהו, שאם עושה כרבנן ומתפלל מנחה עד הלילה, שוב אינו יכול להתפלל ערבית מפלג המנחה ולמעלה; ואם עושה כר' יהודה ומתפלל ערבית מפלג המנחה ולמעלה, צריך לזהר שלא יתפלל מנחה באותה שעה; ועכשו שנהגו להתפלל תפלת מנחה עד הלילה, אין להתפלל תפלת ערבית קדם שקיעת החמה; ואם בדיעבד התפלל תפלת ערבית מפלג המנחה ולמעלה, יצא. ובשעת הדחק, יכול להתפלל תפלת ערבית מפלג המנחה ולמעלה.

הגה: ולדידן במדינות אלו שנוהגין להתפלל ערבית מפלג המנחה, אין לו להתפלל מנחה אחר כך; ובדיעבד או בשעת הדחק, יצא אם מתפלל מנחה עד הלילה, דהינו צאת הכוכבים (בית יוסף בשם אהל מועד ורשב"א).

(או"ח, הלכות תפילה, סימן רלב)

א. אם השעה דחוקה, יתפללו בלחש ואחר כך יאמר שליח צבור: מגן, ומחיה, ויענה קדושה, ומסים: האל הקדוש, אם אין שהות ביום לגמור י"ח ברכות.

הגה: ויש אומרים שיתפלל השליח צבור עם הקהל בקול רם, וכן נוהגין ועין לעיל סי' קכ"ד סעיף ב'.

קבלת שבת מוקדמת

(כ"ז א') רב איקלע לבי גניבא, וצלי (ערבית) של שבת בערב שבת (מבעוד יום).

(כ"ז ב') אמר ליה רבי ירמיה בר אבא לרב: מי בדלת? (מן המלאכה, הואיל וקיבלת עליך שבת בתפלתך)? אמר ליה: אין בדילנא.

(ומקשה) איני (האם חייב לפרוש ממלאכה לאחר שקיבל תוספת שבת)?! והא אביי שרא לרב דימי בר ליואי לכברויי סלי (לעשן סלים, לאחר שכבר התפלל של שבת בערב שבת)!

הגיליון מבוסס על ספרי "נתיבי הלכה" על מסכתות הש"ס:
 בהסכמת הרבנים הגאונים: הרב שריה דנליצקי זצ"ל,
 ויבדלחט"א הרב אשר וייס
 והרב שריאל רוזנברג שליט"א.
 הארות והערות יתקבלו בברכה.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולמן בן הרב ישראל זצ"ל

(ומתרץ) ההוא טעותא הואי¹³.

(ומקשה) וטעותא מי הדרא?! והא אמר אבידן: פעם אחת נתקשרו שמים בעבים, כסבורים העם לומר חשכה הוא, ונכנסו לבית הכנסת והתפללו של מוצאי שבת בשבת, ונתפזרו העבים וזרחה החמה. ובאו ושאלו את רבי, ואמר: הואיל והתפללו, התפללו (ולא הצריכם להתפלל משתחשך. הרי שתפילה היא. וא"כ גם לענין תוספת שבת, אע"פ שבטעות היתה, נחשב תוספת הואיל והתפלל ערבית¹⁴)!

(ומתרץ) שאני צבור דלא מטרחינן להו.

אמר רב נחמן אמר שמואל: מתפלל אדם (ערבית) של שבת בערב שבת, ואומר קדושה על הכוס (עושה קידוש מבעוד יום). והלכתא כוותיה.

אמר רב יהודה אמר שמואל: מתפלל אדם של מוצ"ש בשבת, ואומר (אח"כ) הבדלה על הכוס (מבעוד יום).

שיטות ראשונים

קבלת שבת בטעות: ביארו רא"ש, רשב"א, תלמידי רבינו יונה, ורבינו ירוחם, שאני ציבור דלא מטרחינן להו להתפלל שנית כמו דמטריחין ליחיד. אבל מלאכה, אלו ואלו מותרין, דקבלה בטעות אינה קבלה. **האור זרוע** כתב שמפירוש **רש"י** משמע דקבלה בטעות היא קבלה לענין ליאסר במלאכה. וכן הבין מדברי **רב שרירא גאון**^{15, 16} ומדברי

13. לא קיבל עליו תוספת שבת משעת תפילה מדעת, אלא יום המעונן היה וכסבור חשיכה, ואח"כ זרחה חמה. רש"י.

14. ואע"פ שלא הותרו במלאכה, התם הוא דלא לעבור על דברי תורה (שעדיין השבת לא יצאה). אבל לענין תוספת, אע"ג דבטעות הוה, תוספת הוא ע"י תפילה, הואיל ואמר תפילה, קבלה היא. רש"י.

15. הראשונים כתבו בשם ספר המקצועות (וכן הוא בשבולי הלקט בשם תשובות הגאונים) בשם רב שרירא גאון מעשה היה בימי אבותינו הקדמונים פעם אחת ערב שבת היה, ויום המעונן היה, וכסבורין העם שהוא חשיכה, הדליקו נרות ולא הספיקו להתפלל מנחה, עד שנשבה הרוח ונתפזרו העבים וראו השמש, ולא התפללו מעריב והיה שהות ביום, והתחילו הנרות לכבות. ושאלו לחכמי הדור, ואמרו: **אותם שהדליקו אסורים להדליק עוד ולעשות מלאכה, שכבר קבלו השבת;** אבל שאר אנשי העיר מותרין להדליק נר אחר.

16. והקשה האור זרוע מסוגיין, דמשמע מפשט הלכה, שאם קבל עליו שבת בטעות שמותר במלאכה, כדאביי דשרא לכברויי סלי. וכתב: מיהו אין לנו כח לחלוק על דברי רבותינו, השלום עליהם.

הגיליון מבוסס על ספרי "נתיבי הלכה" על מסכתות הש"ס:
 בהסכמת הרבנים הגאונים: הרב שריה דנליצקי זצ"ל,
 ויבדלחט"א הרב אשר וייס
 והרב שריאל רוזנברג שליט"א.
 הארות והערות יתקבלו בברכה.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

המרדכי ושבולי הלקט נראה דסבירא להו **לגאונים** דעדיפא קבלת שבת על ידי הדלקה, מעל ידי תפילה דאמרינן בה אם קבלו הציבור בטעות לא הוי קבלה¹⁷. **והשו"ע**¹⁸ סתם **כרא"ש**, ובשם יש אומרים **כמרדכי**.

קבלת צבור קודם פלג המנחה: מדברי **רבינו יונה** נראה הא דאמרינן דציבור לא מטרחינן להו, היינו דוקא כשהתפללו מפלג המנחה ואילך; אבל קודם פלג המנחה, אפילו ציבור נמי מחזירין, כיון דלאו זמן תפלת ערבית הוא כלל. וכן פסק **השו"ע**¹⁹.

קבלת והוצאת שבת מבעוד יום: דעת **רי"ף גיאת**, שכיון שנהגו כל ישראל כרבנן שאין מתפללין ערבית אלא משחשיכה, אין להתפלל של שבת בערב שבת, ולא של מוצאי שבת בשבת, ואין לקדש ולהבדיל אלא בכניסת היום. ודעת **רמב"ם ורא"ש** שיכול לקבל שבת ולהוציאה קודם זמנה. וכן פסק **השו"ע**²⁰.

תפילת ערב שבת מבעוד יום: כתב **הרא"ש** דרב צלי של שבת בערב שבת מפלג המנחה ולמעלה, ולאחר יציאת הכוכבים היה קורא קריאת שמע בעונתה. ואף על פי שלא היה סומך גאולה לתפילה, כיון שהיה מכוין למצוה להוסיף מחול על הקודש לא חייש

17. הב"י ביאר טעמם, דהדלקה היא מעשה, לכן עדיפא. והגר"א ביאר טעמם, דסבירא להו דקבלה בטעות הוי קבלה. ומתפילה אין ראייה, דתפילה בטעות אינה כלום ואפילו בציבור רק משום דלא מטרחינן להו לחזור ולהתפלל, לכן קבלה שבאה ע"י תפילה גם כן אינה כלום. וכתב ביה"ל (ד"ה ויש אומרים) דלפי הסברו של הגר"א, במזמור שיר, או בסתם קבלה בעל פה, דינו כמו הדלקה.

18. או"ח רסג, יד. ורי"ף ורמב"ם השמיטו את הדין של ציבור שהתפללו ערבית בטעות מבעוד יום. וכתב במשנ"ב (ס"ק נו) ועיין באחרונים שהביאו בשם כמה מגדולי הפוסקים דסבירא להו דקבלת צבור בטעות אפילו רק ע"י תפלה שמה קבלה, רק שבזה אין המיעוט נמשכין אחר הרוב כיון שבטעות היתה הקבלה. ואין להקל נגד אלו הפוסקים. ובמקום הדחק יש לסמוך על דעה קמיתא שבשו"ע. מקורות - רא"ש (ס"ו ס' ו). רשב"א (ד"ה שאני התם). תלמידי ה"ר יונה (יח ב ברי"ף, סוד"ה רב צלי). רבינו ירוחם (נתיב יב, ח"א). אור זרוע (ח"ב, הל' ערב שבת, ס' טז). מרדכי (סוף פרק במה מדליקין, ס' רצז). שבולי הלקט (עניין שבת, ס' נט).

19. או"ח רסג, יד. מקורות - תלמידי ה"ר יונה (סוד"ה רב צלי).

20. או"ח רסז, ב. וכתב המג"א (רעא, ס"ק ה) דאם רוצה לקבל שבת מבעו"י ולקדש ולאכול, ולהתפלל ערבית בלילה רשאי. והביאו המשנ"ב (רעא, ס"ק יא) להלכה. אמנם **ב'מעשה רב'** (אות קיז) **כתב בשם הגר"א, שאינו נכון**, מדאמרינן רב צלי של שבת וכו', ת"ש א"ר נחמן אמר שמואל וכו', **משמע דוקא כשמתפלל תחילה, אז יכול לקדש מבעו"י**; אבל כשאינו מתפלל, אינו יכול לקדש. מקורות - רי"ף גיאת (הל' הבדלה בסופו; וכ"כ באוהל מועד בשם יש מהגאונים). אוהל מועד (שער התפילה דרך ב נתיב ה). רמב"ם (הל' תפילה ג, ז). רא"ש (ס' ו).

הגיליון מבוסס על ספרי "נתיבי הלכה" על מסכתות הש"ס:
בהסכמת הרבנים הגאונים: הרב שריה דבליצקי זצ"ל,
ויבדלחט"א הרב אשר וייס
והרב שריאל רוזנברג שליט"א.
הארות והערות יתקבלו בברכה.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

לסמיכה. וכן כתב **הרמב"ם**²¹. **והראב"ד** כתב, אין ראוי לעשות כן אלא לצורך שעה, והלא צריך לסמוך גאולה.²²

אכילת כל סעודה ראשונה מבעוד יום: כתב **בספר חסידים** שאם קיבל שבת מוקדם, וגמר סעודתו מבעוד היום גדול, יאכל שוב לאחר צאת הכוכבים כדי שיעור בהמ"ז, כדי לקיים מצות ג' סעודות.²³

מתפלל אדם ערבית של מוצ"ש בשבת: כתבו **תלמידי רבינו יונה** בשם **רבי האי גאון** שרק לדבר מצוה, כגון שהיה צריך להחשיך על עסקי המת, מותר. אבל שלא לדבר מצוה, כיוון שכבר נהגו העולם להתפלל מנחה עד שקיעת החמה, אין להתפלל ערבית אלא משקיעת החמה ואילך. וכ"כ **תוספות ורא"ש** (אמנם **תוספות** ביארו מטעם שצריך להוסיף מחול על הקודש). **והרמב"ם** כתב שאין מדקדקים בזמן תפילת ערבית במוצ"ש. **והשו"ע**²⁴ פסק **כרב האי גאון**.

שולחן ערוך

(או"ח, הלכות שבת, סימן רסז)

ב. מְקַדְּמִין לְהַתְּפִלָּל עֶרְבִית יוֹתֵר מִבִּימֹת הַחֹל, וּבְפֶלֶג הַמִּנְחָה יָכוֹל לְהַדְלִיק וּלְקַבֵּל שֶׁבֶת בְּתַפִּלַּת עֶרְבִית וּלְאָכַל מִיד (וְעַיֵן לְעֵיל ס' רל"ג כִּיצַד מְשַׁעְרִין שְׁעוֹר פֶּלֶג הַמִּנְחָה).

(או"ח, הלכות שבת, סימן רסג)

יד. אִם בַּיּוֹם הַמֵּעֲנֵן טָעוּ צָבוּר וְחָשְׁבוּ שֶׁחֲשָׁכָה וְהַדְלִיקוּ נֵרוֹת וְהַתְּפִלָּלוּ תַּפִּלַּת עֶרְבִית

21. והקשה הב"י (רסזב) הלא אסור לאכול קודם ק"ש (ראה לעיל, ד' ב', לא יאמר אלך לביתי ואוכל קימעה וכו'), ותירץ, דכיון דאיכא רבוותא דפסקי דמפלג המנחה ואילך הוי זמן קריאת שמע, וכדכתב הרא"ש בריש ברכות (סי' א), אע"ג דמשום דאיכא מאן דסבירא ליה דלא הוי זמנה עד צאת הכוכבים חוזר לקרותה משתחשך, מכל מקום לא מיקרי אוכל קודם קריאת שמע. והמג"א (ס"ק ב) תירץ, שהתחיל חצי שעה קודם זמן ערבית. והמשנ"ב (ס"ק ו) פסק כמג"א, שאם לאחר שהתפלל ערבית אין עד הלילה חצי שעה, יש לזהר שלא להתחיל לאכול.

22. מקורות - רמב"ם וראב"ד (הל' תפילה גז). רא"ש (סי' ו).

23. וביארו אחרונים טעמו, דכיון דהשלוש סעודות ילפינן ממה דכתיב "אֲכַלְהוּ הַיּוֹם כִּי שֶׁבֶת הַיּוֹם לַה' גו'" בעינן שיקיים אותם ביום שבת עצמו. וכתב המג"א (רסז, ס"ק ב) דמדברי תוספות ורא"ש ורבינו ירוחם, משמע שיכול לגמור הסעודה מבעוד יום כן (ראה מחצית השקל מהיכן משמע). וטעמא, דאחר פלג המנחה חשבינן לילה. וכן פסק המג"א לדינא, אלא שכתב שמכל מקום טוב להחמיר. וכן פסק המשנ"ב (רסז, ס"ק ה). מקורות - חסידים (סי' רסט).

24. או"ח רצג, ג.

הגיליון מבוסס על ספרי "נתיבי הלכה" על מסכתות הש"ס:
 בהסכמת הרבנים הגאונים: הרב שריה דבליצקי זצ"ל,
 ויבדלחט"א הרב אשר וייס
 והרב שריאל רוזנברג שליט"א.
 הארות והערות יתקבלו בברכה.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

שֶׁל שַׁבָּת, וְאַחֲרֵי כֵן נִתְפָּזְרוּ הָעַבִּים וְזָרְחָה חֲמָה, אֵינָם צָרִיכִים לַחֲזֹר וּלְהִתְפַּלֵּל עֲרֵבִית אִם כְּשֶׁהִתְפַּלְלוּ הִיא מִפְּלֶג הַמִּנְחָה וּלְמַעֲלָה; וְאִם יָחִיד הוּא שְׁטָעָה בָּכָּה, צָרִיךְ הוּא לַחֲזֹר וּלְהִתְפַּלֵּל תְּפִלַּת עֲרֵבִית. וְלַעֲנִין עֲשִׂית מְלָאכָה בֵּין צְבוּר בֵּין יָחִיד מִתְּרִים, דִּקְבַּלְתָּ שַׁבָּת הִיָּתָה בְּטָעוּת. וַיֵּשׁ אֲמָרִים שְׁאוֹתָם שֶׁהִדְלִיקוּ נְרוֹת אֲסוּרִים בְּעֲשִׂית מְלָאכָה וְשָׂאָר אֲנָשֵׁי הַבֵּית מִתְּרִין. וַיֵּשׁ אֲמָרִים שְׁאוֹתוֹ נֵר שֶׁהִדְלִק לְשֵׁם שַׁבָּת אֲסוּר לִגְעַ בּוֹ וּלְהוֹסִיף בּוֹ שָׁמֶן, וְאַפְּלוּ אִם כָּבֵה אֲסוּר לְטַלְטֵלוֹ.
 (או"ח, הלכות שבת, סימן רצג)

ג. מִי שֶׁהוּא אָנוּס, כָּגוֹן שְׁצָרִיךְ לְהַחֲשִׁיף עַל הַתַּחֲנוּם לְדַבֵּר מִצְוָה, יָכוֹל לְהִתְפַּלֵּל שֶׁל מוֹצָאֵי שַׁבָּת מִפְּלֶג הַמִּנְחָה וּלְמַעֲלָה וּלְהַבְדִּיל מִיָּד, אֲבָל לֹא יִבְרַךְ עַל הַנֵּר, וְכֵן אֲסוּר בְּעֲשִׂית מְלָאכָה, עַד צֵאת הַכּוֹכָבִים...

איסור מעבר כנגד המתפלל

(כ"ז א') רב איקלע לבי גניבא, וצלי (ערבית) של שבת בערב שבת (מבעוד יום), והוה מצלי רבי ירמיה בר אבא (תלמידו של רב) לאחוריה דרב. וסיים רב, ולא פסקיה לצלותיה דרבי ירמיה²⁵.

ומדייק, שמע מינה תלת: שמע מינה מתפלל אדם (ערבית) של שבת בערב שבת. ושמע מינה מתפלל תלמיד אחורי רבו. ושמע מינה אסור לעבור כנגד המתפלל.

(ומקשה) איני?! והא רבי אמי ורבי אסי חלפי!

(ומתרץ) רבי אמי ורבי אסי חוץ לארבע אמות הוא דחלפי.

(ומקשה) ורבי ירמיה היכי עביד הכי?! והא אמר רב יהודה אמר רב: לעולם אל יתפלל אדם לא כנגד רבו (אצל רבו, ומראה כאילו הם שווים), ולא אחורי רבו (נמי יוהרא הוא)!

(ומתרץ) שאני רבי ירמיה בר אבא דתלמיד חבר הוה.

²⁵. כלומר לא הפסיק בין רבי ירמיה ולכותל, לעבור לפניו ולישב במקומו, אלא עמד על עמדו. רש"י.

הגיליון מבוסס על ספרי "נתיבי הלכה" על מסכתות הש"ס:
 בהסנמת הרבנים הגאונים: הרב שריה דנליצקי זצ"ל,
 ויבדלחט"א הרב אשר וייס
 והרב שריאל רוזנברג שליט"א.
 הארות והערות יתקבלו בברכה.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

שיטות הראשונים

טעם האיסור לעבור כנגד המתפלל: כתב גאון, "שאסור לאדם שיפסע ויתפלל חבירו בתוך ד' אמות שלו, שהם מקום שכונה". וכן כתב בספר הפרדס לרש"י. ואילו מראבי"ה משמע שהוא משום שמבלבל כוונתו²⁶. והשו"ע²⁷ סתם דבריו. עוד כתב ראבי"ה, ונראה שאם נמשך לאחוריו בג' פסיעות של אחר התפילה עד שעומד שלא בפניו, שאין זה נקרא אסור לעבור.

ישיבה כנגד המתפלל: כתב רא"ה דדוקא לעבור בעלמא כנגדו מותר; אבל לישיב כנגדו, אסור כמלוא עיניו, דנראה כמשתחוה לו. וכ"כ באוהל מועד. וכן כתב השו"ע²⁸ בשם יש מי שאומר.

מעבר בצידי המתפלל: הזהיר אסר אפילו בצידי המתפלל תוך ד' אמות. ותלמידי רבינו יונה כתבו, שדוקא כנגדו אסור לעבור, אבל בצדו לא חיישינן להעברה בעלמא. וכן פסק השו"ע²⁹.

26. ראבי"ה כתב, "אמר רבי יהושע בן לוי אסור לעבור כנגד המתפלל, לא שנה פונה פניו כנגדו ולא שנה לאחוריו". משמע קצת שהבעיה משום כוונה, דאי לאו הכי, מאי רבותא.

27. או"ח קב"ד. רוב האחרונים נקטו הטעם משום ביטול הכוונה. ראה מג"א (ס"ק ו), אליה רבה (ס"ק ו), חיי אדם (כלל כו, טעם ראשון), ערוך השולחן (סעי' יא), מאמר מרדכי (ס"ק ח). והמשנ"ב (ס"ק טו) הביא שני הטעמים.

מחיצה המפסקת בין המתפלל לעובר כנגדו: בספר 'פתח הדביר' (ס"ק ג) כתב, שאף אם מחיצה של זכוכית מפסקת, אסור לעבור כנגד המתפלל, שהכל תלוי בראיה ולא בהפסקה. וכן פסק ה'בן איש חי' (א, יתרו, ז). ובערוך השולחן (סעי' ג) כתב, שאם יש לפני המתפלל דבר שגבוה י' טפחים ורוחב ד' הוי הפסק.

משלש המתפלל טליתו: כתב ביה"ל בשם מאמר מרדכי שבכי האי גוונא מותר, שאינו מבטל כוונתו, ומכל מקום ראוי לחוש להחמיר. ובערוך השולחן (סעי' ג) פסק שאסור. עוד כתב ערוך השולחן, שאם סיים זה שאחוריו שמונה עשרה, אלא שמאריך בתחנונים, אין איסור לעבור לפניו. וכן רב שסיים תפילתו וש"צ ממתין עליו, מותר לפסוע לאחוריו, משום טירחא דציבורא. מקורות - גאון (תשובות הגאונים - שערי תשובה סימן נח; הו"ד בשיבולי הלקט). שיבולי הלקט (עניין התפילה, סי' כה; וכן ר' סי' יח). ספר הפרדס (בסופו, הוצ' ערנרייך, עמ' שכז, לעניין איסור ישיבה בצד המתפלל). ראבי"ה (מסכת ברכות, סי' פד).

28. או"ח קב"א. וכתב אליה רבה (ס"ק ד) דווקא כנגדו ממש אסור; אבל בצדדין שלפניו, לא. והביאו כף החיים (ס"ק יא). מקורות - באוהל מועד (שער התפילה דרך ג, נתיב ז). רא"ה (כ"ז א, ד"ה אמר ריב"ל).

29. או"ח קב"ד. וכתב המשנ"ב (ס"ק טז) וצדדים שלפניהם להמג"א כלפניהם דמי, ולהאליה רבא שרי. ובספק ארחות חיים (כתר ראש) לה"ר חיים מוולוז'ין ממה ששמע ונהג על פי רבו הגר"א, כתב (הל' תפילה, אות לב) שאסור בכל הצדדים, כדעת הזהר"ק. מקורות - זוהר (פרשת חיי שרה, עמ' קלב א; הו"ד בביאור הגר"א, ס"ק ז, ושאר אחרונים). רבינו

הגיליון מבוסס על ספרי "נתיבי הלכה" על מסכתות הש"ס:
 בהסכמת הרבנים הגאונים: הרב שריה דבליצקי זצ"ל,
 ויבדלחט"א הרב אשר וייס
 והרב שריאל רוזנברג שליט"א.
 הארות והערות יתקבלו בברכה.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

היה עומד בתפילה ובאמצע תפילתו נעמד משהו מאחוריו: כתב **ארחות חיים** שאסור לפסוע שלוש פסיעות עד שיגמור מי שאחוריו את תפילתו³⁰. וכן פסק השו"ע³¹.

לא יתפלל אחורי רבו: רש"י פירש דיוהרא הוא. **תוספות** כתבו **דיש מפרשים** שנראה כמשתחוה לרבו. **ורבינו יונה** ביאר, שמא יצטרך רבו לפסוע ג' פסיעות לאחוריו בעוד שהוא מתפלל ולא יוכל להפסיק. וכתב **באוהל מועד** שלשני הטעמים הראשונים, אם סידור ישיבתם כך הוא בבית הכנסת, מותר. ולפי הפירוש שמצערנו, אין הפרש בין יחיד לבית הכנסת. **והרמ"א**³² הביא דבריו, וכתב שאף שטוב להחמיר, המנהג להקל.

תפילה אחורי וכנגד רבו בריחוק ד' אמות: כתבו **רבינו יונה ורא"ש**, שאם הרחיק ד' אמות, מותר להתפלל אחוריו או כנגדו, שנראה כרשות אחר בפני עצמו. וכ"פ השו"ע³³.

שולחן ערוך

(או"ח, הלכות תפילה, סימן קב)

ד. אָסוּר לַעֲבֹר כְּנֶגֶד הַמִּתְפַּלְלִים בְּתוֹךְ ד' אַמּוֹת. וְדוֹקָא לַפְּנִיָּהֶם, אֲבָל בְּצַדֵּיהֶם מִתֵּר לַעֲבֹר וּלְעַמֵּד.

ה. אִם הַשָּׁלִים תִּפְלְתוּ וְהָיָה אָדָם אֶחָד מִתְפַּלֵּל אַחֲרָיו, אָסוּר לִפְסֹעַ ג' פְּסִיעוֹת עַד שְׁיִגְמֹר מִי שְׁאַחֲרָיו אֶת תִּפְלָתוֹ, שְׁאֵם יַעֲשֶׂה זֶה הָרִי הוּא כְּעוֹבֵר כְּנֶגֶד הַמִּתְפַּלֵּל; וְצָרִיךְ לְדַקְדֵּק בְּזֶה, אֲפִלּוּ אִם הָאֲחֵרוֹן הִתְחִיל לְהִתְפַּלֵּל אַחֲרָיו, מֵאַחַר שֶׁכָּבַר הִתְחִיל.

יונה (יח ב ברי"ף, ד"ה אסור).

30. וכתב מהר"י אבוהב שנראה שצריך לדקדק בזה, **אפילו אם האחרון התחיל להתפלל אחרי, מאחר שכבר התחיל.** והביאו ב"י, וכתב שכן נראה מדגרסינן בירושלמי פ"ב דר"ה (ה"ה) רבי חייא בר בא הוה קאים מצלי. עאל רב כהנא וקם ליה מצלי מן אחוריו מן דחסל רבי חייא בר בא מן צלותיה יתיב ליה דלא מיעבור קומוי רב כהנא דמאריך בצלותיה מן דחסל רב כהנא. אמר ליה: הכי אתון נהיגין גביכון מצערין רבריבכון? אמר ליה: רבי, אנא מדבית עלי וכתיב על דבית עלי (ש"א ג יד) אם יתכפר עון בית עלי בזבח ובמנחה עד עולם בזבח ובמנחה אין מתכפר לו אבל מתכפר לו בתפילה. **וכן פסק בשו"ע** (קבה).

31. או"ח קבה. מקורות - אורחות חיים (הל' תפילה סעי' ו).

32. או"ח צכד. והב"י הביא הדעות, וכתב, ולעניין הלכה, יש לחוש לזה אפילו בציבור. מקורות - תוספות (ד"ה ולא). רבינו יונה (יח ב ברי"ף, ד"ה אל). אוהל מועד (שער התפילה, דרך ג, נתיב ז).

33. או"ח צכד. מקורות - רבינו יונה (יח ב ברי"ף, ד"ה אל). רא"ש (פרק ד, סי' ה).

הגיליון מבוסס על ספרי "נתיבי הלכה" על מסכתות הש"ס:
בהסכמת הרבנים הגאונים: הרב שריה דנליצקי זצ"ל,
ויבדלחט"א הרב אשר וייס
והרב שריאל רוזנברג שליט"א.
הארות והערות יתקבלו בברכה.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

(או"ח, הלכות תפילה, סימן צ)

כד. לא יתפלל בצד רבו, ולא אחורי רבו, ולא לפניו.

(יש אומרים דכל זה לא מירי אלא להתפלל ביחיד, אבל בצבור אם כן הוא סדר ושיבתו, אין לחוש אם מתפלל לפניו או אחוריו (בית יוסף בשם מהרי"א ואהל מועד) ואף על פי שטוב להחמיר, המנהג להקל).

אם הרחיק ד' אמות מתר (ועין ביוה דעה סימן רמ"ב סעיף ט"ז).

(יו"ד, הלכות כבוד רבו ותלמיד חכם, סימן רמב)

טז. לא יתן שלום לרבו... ולא יתפלל לפניו לא לאחוריו ולא בצדו, ואין צריך לומר שצריך להלך בצדו, אלא יתרחק לאחר רבו. ולא יהא מכון כנגד אחוריו, אלא יצדד עצמו לצד אחר, בין כשמתפלל עמו בין כשהולך עמו. וחוצץ לד' אמות, הכל מתר.

תפילת ערבית

(כ"ו א') משנה: תפלת הערב אין לה קבע.

(כ"ז ב') (ומברר) מאי אין לה קבע? אילימא דאי בעי מצלי כוליה ליליא, ליתני תפלת הערב כל הלילה! אלא מאי אין לה קבע, כמאן דאמר תפלת ערבית רשות³⁴. דאמר רב יהודה אמר שמואל: תפלת ערבית, רבן גמליאל אומר: חובה. רבי יהושע אומר: רשות.

אמר אביי: הלכה כדברי האומר חובה. ורבא אמר: הלכה כדברי האומר רשות.

שיטות הראשונים

תפילת ערבית רשות או חובה: הגאונים, רמב"ם, ושאר ראשונים, פסקו כמאן דאמר תפילת ערבית רשות³⁵. וכתבו **תוספות ורשב"א** דאפילו למ"ד רשות, לא מבטלינן לה בכדי, אלא בפני מצוה עוברת. כתבו **הראשונים** דהיכא דצלי ליה לתפלת ערבית, כבר

34. ובלשון "אין לה קבע" נכללים שני דברים: האחד, שאינה חובה כמו שחרית ומנחה, אלא רשות. והאחר, שאין לה זמן קבוע, אלא זמנה כל הלילה. רבנו יונה.

35. דהלכתא כרבא. ובה"ג כתב שכן גמרינן מסתם משנתנו, תפילת הערב אין לה קבע.

הגיליון מבוסס על ספרי "נתיבי הלכה" על מסכתות הש"ס:
 בהסכמת הרבנים הגאונים: הרב שריה דבליצקי זצ"ל,
 ויבדלחט"א הרב אשר וייס
 והרב שריאל רוזנברג שליט"א.
 הארות והערות יתקבלו בברכה.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

שו"ה עליה חובה, ואי טעי הדר לרישא. **והרא"ש** כתב דהאידינא נהוג עלמא לשוויה חובה. **והריטב"א** פסק כמאן דאמר תפילת ערבית חובה. **והשו"ע**³⁶ פסק **כרוב הראשונים**.

שולחן ערוך

(או"ח, הל' קריאת שמע ותפילה של ערבית, סימן רלז)
 א. אין שליח צבור חוזר התפלה בתפלת ערבית...

36. הרמב"ם כתב (הל' תפילה ט, ט) "ואינו חוזר להתפלל בקול רם ערבית, לפי שאין תפלת ערבית חובה, לפיכך לא יברך זה ברכות לבטלה, שאין כאן אדם שנתחייב בהן כדי להוציא". וכ"כ הרשב"א (שו"ת ח"א סי' קפג). עיי"ש. וכן **פסק השו"ע**. מקורות - בה"ג (סי' א, הל' ברכות, פרק רביעי). רי"ף (יט א בדפיו). ריטב"א (כ"ז ב', דיבור אחרון, ד"ה דתניא תפילת ערבית וכו'). תוספות (כ"ז ב', ד"ה הלכה; כ"ו א', ד"ה טעה; ובעוד מקומות בש"ס). רא"ש (סי' ז). רמב"ם (הל' תפילה גו-ז). ראב"י (ח"א, מסכת ברכות, סי' ג; סי' לב; סי' סד; תשובות וביאורי סוגיות סי' תתקסט). רי"ד (פסקיו, כ"ז ב', ד"ה פיסקא תפילת הערב). ריא"ז (פ"ד, הלכה ב, סעי' ז). טור (או"ח רלה-רלז).